

EL FOC A LA FESTA. ENTRE LA NECESSITAT I EL SIMBOLISME

Ezequiel Gort

Conferència a l'Arxiu Municipal el 24 de maig de 2017

Al llarg de la història, el foc al carrer ha estat associat a la festa, fins al punt de fer-ho gairebé sinònim, com llegim en un text de 1725 relatiu a la festa major, que parlen, literalment, de «las lluminàries y demás demostracions de alegría».

La lluminària, doncs, formava part intrínseca de la festa, perquè ajudava a transformar l'espai quotidià en espai festiu...

Al món medieval, i encara al modern, amb el toc del seny del lladre, es tancaven les portes de la muralla i la gent es retirava cap a casa. En general, els carrers restaven silenciosos i foscos, sense cap mena de llum.

La llum, a la nit, assenyalava l'excepcionalitat, la festa... La llum, es deia, feia festa.

Tot i l'evidència de l'ús del foc a la festa, des dels primers temps de la població (perquè aquest ús a Catalunya és documentat des dels inicis del segle XII), a Reus la primera referència que es coneix, per ara, és de 1347, quan el saig féu una crida pública anunciant que durant el carnaval es prohibia «córrer faies».

L'ús del foc a la festa formava part del costum i com a tal, per ser allò que es feia normalment, els pocs documents medievals que s'han conservat a l'arxiu de Reus, no en parlen. Hem d'esperar a la documentació del segle XVI i sobretot la del segle XVII per trobar-ne prou notícia, per conservar-se d'aquesta època molta més informació, i de manera especial pel que fa als llibres de comptabilitat, perquè calia pagar la teia i el manteniment de les teieres. Així, és freqüent trobar-hi entrades sota conceptes com «per asclar teyas», «teia y asclar teia per St Pere», «ensendre graellas», «esclar tea y ensendre graellas» i d'altres de semblants.

En aquestes actuacions la teia es consumia en grans quantitats. Se sap, per exemple, que pel carnaval de 1746 se'n van cremar uns cinc-cents quilos.

A més, les notícies del segle XVII permeten conèixer altres aspectes que eren imprescindibles per a crear el temps i l'espai festiu. D'una banda, les lluminàries que sistemàticament s'utilitzaven per allargar les hores de la festa i permetre que continués més enllà de la posta de sol. I d'altra banda, la neteja de la via pública (és habitual als textos coetanis trobar frases com «regar» o «agranar la plaça»), l'adornament dels carrers amb arcs i enramades, amb penjolls (domassos, llençols,...), o bé escampant espígol, tant als carrers com a la plaça i fins a l'interior de l'església.

El paisatge urbà canviava profundament durant la festa i encara més en les grans solemnitats amb la tramoia de carrer, que eren autèntics decorats urbans.

Si el 1347 consta documentat el «córrer faies», és perquè el van prohibir. Sovint tenim notícia dels costums medievals per les prohibicions i no pas per les celebracions dels actes lligats al costum.

En canvi sí que es concretaven altres aspectes de la festa quan es revestia d' excepcionalitat, com era el cas de l'entrada d'un nou senyor feudal a la vila, com el 1453, que el Consell deia: «la jornada que ell vindrà en aquesta vila, que los honrats jurats façen armar uns ·C· hòmens e façen fer una bella dança ab trompes», o bé abans, el 1347, quan va entrar un nou arquebisbe, que demanaven que «tot hom que fos acostumat de balar, que balàs». O el 1403, que celebraren l'alliberament del papa –i senyor de Reus–, Benet XIII. D'aquesta ocasió se sap que hi hagué joglars, «per sonar com fem festa pel nostro senyor lo papa».

Però també es feien balls, i cal suposar que lluminàries, per festes ben diferents, com el 1445, que celebraren la mort d'un arquebisbe, Domènec Ram, que devia ser ben poc estimat pels reusencs. Així ho diuen els documents: «declara lo dit Consell que no cesasem de balar ne cesasen de sonar les trompes e los trompadós per ço com hi avia ·vj· parels de novis e que no stigesem de solaçar per la mort del senyor cardenal, per ço com no·s trobava que aguésem acostumat de tenir dol de negun archabisbe qui morís».

Els textos parlen de lluminàries, d'alimàries, per fer festa. La il·luminació dels carrers s'aconseguia encenent les teieres, situades bàsicament a les cantonades dels carrers i a les places, de les quals a Reus en conservem una, al peu del campanar, avui simbòlica, que s'encén encara cada any per la festa major.

A la plaça hi havia les graelles, de les quals s'ha conservat una descripció dels seus darrers temps, a la primera meitat del segle XIX, per la qual sabem que al Mercadal se'n posaven quatre, equidistants, a les cantonades de la plaça, a trenta passos de les cases. Consistien en uns pals gruixuts, d'uns quinze pams d'alçada, sobre els quals hi havia un braç de ferro que sostenia un enreixat on es posava la teia. Es mantenien enceses des que es feia fosc fins cap a les dotze de la nit.

Les graelles no eren una instal·lació permanent de la plaça, sinó que es plantaven en ocasió de la festa i després es retiraven i es guardaven a un magatzem de la vila. Per plantar-les, la plaça disposava d'unes femelles de pedra.

Fins a mitjan segle XIX, el costum assenyalava que les graelles havien d'il·luminar la plaça almenys quatre nits a l'any, les de Corpus i de Sant Pere, amb les seves corresponents vespres. Aquests dies s'encenien en tornar de completes la Corporació municipal. Però també s'havien

encès per altres festes, com per Sant Sebastià o per Sant Jaume, entre altres, o Sant Bernat Calbó quan portaren les relíquies el 1733...

També a totes les solemnitats i altres festes extraordinàries, com la posada de la primera pedra del canal entre Reus i Salou el 1805, quan, durant tres dies hi hagué, diuen els textos «copioses lluminàries, orquestres armonioses i bellíssims carros triomfals».

Entre els carros triomfals s'hi comptava el dels pagesos que en aquest cas se'l descriu acompanyat de dues llargues filades d'homes muntats en mules i portant atxes enceses que, diu el text de l'època, «renovaven la memòria dels focs ambarvals dels romans». És a dir, en aquest cas, segons aquest text, el foc de les atxes a la festa, tindrien un sentit propiciatori de la fecunditat de la terra.

Les graelles s'encenien per la festa, però també en altres casos extraordinaris quan es preveia l'aglomeració de gent a la plaça en moments molt difícils, com ara en tornar a la vila els milicians supervivents de la batalla del Morell i Vilallonga, el 1838, quan els milicians reusencs van caure a un parany dels carlistes i en van morir 130; o bé la nit del bombardeig de Reus de 1843.

També en altres situacions de conflicte, com ara els dies de la revolució de Setembre, de 1868, que hi hagué il·luminacions generals, en aquest cas per tal que les patrulles armades poguessin recórrer els carrers, amb la intenció de garantir l'ordre i la seguretat dels veïns.

El nombre de graelles que tenia la vila podia ser variable, com mostra el Consell de la Vila el 1639, quan decideix fer-ne de noves: «E més foch proposat per dits senyors Jurats dient com la vila té pocas graellas per si se ofereyx alguna nit ser menester, per so miren vms si farem més graellas, per so miren lo faedor. Fonch determinat que la vila fasse fins a dotze graellas y las pose on més convinga de la vila».

L'ús de les graelles, però, en alguna ocasió també va provocar queixes, com el 1688, que les devien canviar de lloc i un veí del Mercadal, perjudicat pel canvi, va demanar que li deixessin treure la graella, «que la Vila té posada al cantó de sa casa, per lo gran dany que li dóna a sa casa lo fum las ocasions de ensendrer-se», però a la vegada el veí oferia la solució, «ell se ofereix fer y mantenir un pal a ses costas y posar-lo en lo Mercadal al puesto se posava abans, todas las ocasions que se oferiran fer-se festes per compte de la present vila». Se l'autoritza, sempre que posés el pal i la graella a un lloc on donés llum als carrers de Jesús i Major.

És interessant que aquest veí concret que ho farà sempre que les festes fossin «per compte de la vila», perquè això ens recorda que també hi havia les festes propiciades per les confraries i encara pels barris, i segurament tenien les seves pròpies graelles...

Amb l'ús, les graelles es feien malbé i calia arranjar-les, com consta el setembre de 1753: «Lo remedo de una grahella, so és dos palms de sèrcol y dos costellas novas i vuit reblons».

Una altra forma d'il·luminació festiva, als carrers, era amb brandoneres, fossin posades dalt a les finestres de les cases o bé a les parets, fent filades de llum.

De les brandoneres es conserva una descripció de cap a finals del segle XIX feta per Pere Cavallé i relativa a les festes de barri: «quan lo sol se n'anava a la posta deixant lo carrer a les fosques, començava la festa; tothom penjava en llurs portes les típiques brandoneres, veient-se en ambdós costats del carrer dues rengleres de flamets vermellencs que enllumenaven feblement lo carrer», i descriu les brandoneres, com «una espècia de raconera amb un gresolet de vidre en forma de bombeta ple d'oli i encès, posat al damunt».

En temps més antics, quan la vila era tancada per la muralla, en les grans festes també es posaven ribells encesos entre els merlets, de vegades davant la muralla per la banda exterior, de manera que tota la muralla i per tant tot el redós de la vila restava il·luminat.

Finalment, i sense oblidar l'ús de les torxes, les atxes o les fogueres, hi havia la lluminària dels altars, a la parròquia, però també als carrers en ocasió de les professions i especialment fora muralla, en aquest cas per il·luminar el camí que havia de recórrer la processó fins a Misericòrdia. Vegem algunes de les festes de l'any, especialment una breu mostra de les celebracions extraordinàries, i la seva total relació amb les graelles i els altres sistemes d'enllumenat festiu.

Sant Sebastià va ser la segona festa major de Reus. Des de mitjan segle XV, si no abans, aquest dia la vila feia festa «gran», organitzada per la confraria sota el patronatge del sant i en part finançada pel municipi. Una altra festa «gran» de l'època, era la de sant Eloi, l'1 de desembre, en aquest cas de la confraria dels ferrers, que també comptava amb lluminària.

Sant Sebastià va ser durant segles una fita molt important al calendari festiu de Reus, i encara en temps moderns, i fins entrat el segle XX, no pas ara com a segona festa major –que passà a ser la de Misericòrdia–, sinó com a inici del carnaval.

I recordem encara com avui es vol recuperar la festa de Sant Sebastià i com en aquesta ocasió, en ple segle XXI, els ribells de foc han tornat al carrer.

Va ser característic d'aquesta festa el ball de prohoms, un acte solemne i ritual que es va celebrar fins a mitjan segle XVIII: el consell, en sortir de completes, precedit per una cobla de ministrers, tornava al Mercadal i una vegada a la plaça, que era plena de gent i enlluminada per les graelles, els ministrers pujaven al balcó de la casa de la Vila des d'on iniciaven la música. Llavors els jurats, els consellers i les seves consorts començaven la dansa per, a continuació obrir-se a la participació de tot el poble. A partir d'aquest moment, els balls es repetien cada diumenge a la tarda fins arribar als tres dies de carnaval.

Un Sant Sebastià extraordinari va ser el de 1620, perquè hi feren coincidir la consagració del temple del convent de Sant Joan. En aquella ocasió van sortir els gegants i el ball de cavallets

(aquí els gegants són documentats per primera vegada) i també va sortir la soldadesca, és a dir, els soldats o joves armats pagats per les confraries.

El dia abans va ploure molt, però tot i així, diuen els textos que «no deixaren lo capità ab sos soldats fer gran festa ab fochs y tirs y lluminàries per la vila, iglésia major y altres parts».

Pel que fa al Carnaval, ja hem vist que corrien «faies», per tant una altra activitat festiva al redós del foc. També els dies de Carnaval eren els únics dies a l'any que de nit es podien fer balls al carrer, segons concreta una ordinació de la Vila de 1475. Una altra excepció de balls a la nit, diuen, ballant «per cases», o bé «per carrers a cantons» era en el cas de noces.

Especificar que ballaven «per carrers a cantons» mostra quin era l'espai festiu més casolà: les cantonades, per ser espais més amplis (atesa l'estretor dels carrers) i a la vegada els espais que podien ser millor enllumenats, tant si era amb teiera, amb torxes o bé amb brandoneres.

Corpus era una de les grans ocasions en què s'enllumenava la vila. Se sap si més no pel que fa al segle XIX, que s'encenien les graelles del Mercadal. És possible que fos des dels temps medievals, perquè la professó es feia almenys des del segle XIV. A principis del segle XVI, el 1510, probablement a causa de l'augment del veïnat i per tant, del nombre de les persones que hi acudien, van haver de canviar el recorregut de la professó, allargant-lo. També va caldre augmentar les persones responsables de les lluminàries, que passaren de dos a sis, el 1529. Cosa que caldria relacionar amb un major nombre d'altars i lluminàries al carrer.

El 1604 la professó de Corpus es va deixar de celebrar al matí i s'inicià el costum de fer-la al tard, després de vespres, amb la qual cosa les lluminàries devien prendre un paper més rellevant.

Encara que algunes professons, com la de Corpus o la de sant Pere es fessin al matí, la majoria sembla que es feien al vespre i, per tant, amb l'ús de torxes i atxes que aquí canviaven el to festiu per un simbolisme religiós. Una ordinació de 1477 concreta que eren les professons que es feien tots els diumenges, a més a més de les de Nadal, Circumcisió, Aparició, les quatre festes de la Mare de Déu i Tots sants. En aquests casos no hi devia haver lluminàries més enllà de les pròpies dels altars de la parròquia.

Respecte a la festa major de Sant Pere i les seves lluminàries, només esmentar de nou el text breu de l'inici, de 1725: «tocant a las lluminàrias y demás demostracions de alegria, que sian estas diferidas per la diada y festa de nostre patró sant Pere y que la vigília de dit sant, se corren las lluminàrias per tot lo poble, i se proseguen per tres dias acompañadas de alguns fochs artificials de coets de corda, voladors, etc».

Aquesta festa va servir de model per altres, o fins es va aprofitar la de Sant Pere per celebrar al mateix temps alguna solemnitat, com va ser el cas de 1706. Aquell any, la festa major no es va

celebrar el 29 de juny, sinó el 4 de juliol, per tal d'oferir-la d'aquesta manera al rei Carles III — l'arxiduc Carles d'Àustria—, que visità la vila en el seu recorregut cap a Madrid.

En aquesta ocasió es diu que el foc hi va tenir una presència molt destacada. Hi hagué tot un espectacle de lluminàries, fanals, llanternes, bombes, atxes, coets... Els documents ho descriuen dient com «tot paraxia un insendi».

En relació amb Carles III, l'any abans, el 8 de novembre de 1705, es va fer una altra festassa, aquesta vegada per celebrar la victòria i l'entrada del rei a Barcelona. Hi hagué lluminàries, malgrat que feia mal temps. Se n'ha conservat una curiosa descripció, en castellà, redactada amb el cargolat i pretensions llenguatge literari de l'època:

«Parece se enojó el emisferio, por ver que tanta luz le usurpava la jurisdición, quitándole la capa de sus sombras, o negando a la vista su manto de estrellas; porque el ayre embiando un continuado soplo (aunque no muy rezio) porfió en malograr las prevenciones hechas en la gran Torre de las campanas, y otras eminencias, y en parte lo consiguió.

Pero salió a la venganza o a la defensa mucha enojada pólvora, que rebentando su cólera en varias invenciones de fuego, assustó al ayre con sus truenos, relámpagos, chispas y centellas, durando el combate muchas horas; no solo en el Mercadal, y calles, mas también en los Religiosíssimos conventos construidos extra muros.»

I també quan se'l féu rei d'Hongria, el juliol de 1712: diuen que «se fessen alimàries y lo dia següent se celebràs solemne offici, y junt en dit segon dia, a la nit, las alimàries». Aquí, les alimàries d'alguna manera resumeixen tota la celebració d'una festa extraordinària. Esmentant que es feien les alimàries, es veu que ja no calia que el Consell de la vila especificqués res més. Fer alimàries era sinònim de festa gran.

Un altre exemple de festa extraordinària, va ser el 1625, quan, al mes de novembre, la Vila va rebre la relíquia de sant Pere. Sembla que es va celebrar tot seguint també el model festiu de la festa major.

Poc abans, el 15 d'octubre, el Consell va decidir «que-s criden totas las confrarias, que traguen las banderas y lluminària y la vila que done pólvora, y lo demás gasto sie a coneguda dels senyors jurats, y que-s fase la festa conforme requiereix la ocasió».

Aquí s'introdueix un altre aspecte, el de la participació de les confraries a les festes de la Vila, aportant també lluminària. La documentació que s'ha conservat, majoritàriament municipal, només acostuma a informar d'allò que feia el municipi, però no del que feien les confraries quan participaven en les festes de la vila i que a més a més també tenien les seves pròpies festes i lluminàries ...

Les confraries tenien el seu propi espai festiu, fent les festes patronals. Pel que fa a la confraria dels pagesos, es coneixen algunes notícies sobre el costum festiu si més no dels dies de sant Isidre i de santa Llúcia als segles XVII i XVIII. En ambdues festes es repetia bàsicament el mateix esquema: les campanes anunciaven la festa, hi havia lluminària a l'altar del temple parroquial, on s'oïa missa amb cantúria, orgue i sermó. Es feia una professó, es tirava una tronada i es llogava una cobla. Hi hauria, doncs, balls al carrer que acabarien sota la llum de les teieres.

Les confraries també protagonitzaren algunes festes extraordinàries, com ara en el cas dels pagesos, les festes al voltant de sant Isidre.

La primera seria el 1624 en ocasió de l'arribada d'una relíquia del sant. Un tros de roba convertida en relíquia per haver estat en contacte amb el sant. La documentació parla que feren gran festa, però en aquesta ocasió no en dóna detall.

Dels pagesos destaca la festa de 1696 per celebrar que l'any anterior el papa Innocenci XII aprovà el rís de sant Isidre. Va ser una solemnitat a l'estil de les de Misericòrdia (cosa que ho remarquen expressament els documents per tal de dir que va ser una festa grossa), a la que s'implicà tota la vila i que durà els tres dies de consuetud.

Per a l'ocasió enramaren l'altar, escamparen ginesta pel temple i al pas de la imatge durant la professó. Reus s'enllumenà: amb graelles i teieres a les places i els carrers, amb ribells encesos al voltant de les muralles. També s'enllumenà el campanar i l'església.

L'enllumenat del campanar, a partir d'aquesta època, el trobarem sempre com un element més de la festa a les solemnitats. Des del segle XVII i fins al segle XX.

Un capítol a part de la festa reusenca, és el de les solemnitats de Misericòrdia. La primera va ser el 1683.

Per bastir una nova ermita, el 1652, portaren la imatge a la parròquia i s'hi va estar per espai de 31 anys, fins que el 1683 s'hi va fer el trasllat solemne. Les festes es van fer els dies 25 al 27 de setembre. El 25 de setembre no és doncs, com s'ha dit tantes vegades, la data de l'Aparició de la Mare de Déu a la fadrineta, sinó que és la data de l'inici de les solemnitats marianes a Misericòrdia.

Aquests dies es feren, diuen els textos, «lluminàries universals per tota la vila y per tota sa radó de la muralla; a poca distància posaren ribells de teia que pareixia un incendi de part de fora los murs.»

I no només la vila, també l'església de Sant Pere i fins a l'ermita, on, a més del guarniment interior, durant aquests tres dies al seu redós no faltaren tampoc els ribells amb teies, els quals durant les nits li devien conferir un aspecte fins llavors mai vist. Segons la descripció que en fan els documents, al voltant de l'ermita hi havia «un incendi de foch ab ribells de teia.»

La vila s'engalanà de manera extraordinària, els carrers, les places, però sobretot el recorregut de la professó, on la lluminària hi va tenir un paper fonamental, perquè la professó es va fer cap al tard, ja a hora fosca.

Per la il·luminació de la professó, pel que fa als carrers cal pensar en les teieres, les torxes, les brandoneres a les finestres i, en sortir de la vila cap a l'ermita de Misericòrdia, hi van tenir la il·luminació d'un seguit d'altars aixecats per les confraries al llarg del camí, es diu que tots ells amb grans lluminàries.

Fins fa l'efecte que les confraries competien per fer el millor altar, la millor lluminària, perquè es diu que tots eren molt guarnits i alguns fins i tot eren de grans dimensions i prou ben acabats perquè en algun cas se'ls descrigués com a altars dignes de ser al temple prioral. Pel que fa al seu nombre, se'n van erigir setze, tots ells situats fora muralla, repartits al llarg del camí de Misericòrdia.

Referent al segle XIX, s'esmentat la festa extraordinària en ocasió de la primera pedra del canal, vegem-ne breument un parell de casos més.

Les festes per l'exaltació al tron de Ferran VII el març de 1808, quan a més de les graelles del Mercadal, també sembla que n'hi hagué a altres llocs, i lluminària a la façana de l'Ajuntament. A més, els regidors, així com molts veïns, van posar torxes als balcons de les seves cases.

O bé també amb motiu de la jura de la reina Isabel, el 1833, que es diu que la il·luminació va ser general i que no hi hagué cap carrer sense llum ni sense decoració.

Les il·luminacions dels dies de festa, mercès les graelles i les teieres, perderen la seva excepcionalitat en la mesura que van aparèixer noves formes d'enllumenat públic que s'encendrien cada dia i que farien perdre, també, el sentit extraordinari de l'allargament del dia festiu.

Les lluminàries com a senyal de festa, doncs, arribaren fins ben entrat el segle XIX, fins a l'aparició i la difusió, primer, dels llums d'oli al carrer, la llum de gas i sobretot, finalment, la llum elèctrica. Amb tot, encara es conservà un cert temps als barris, on a la darrera del segle XIX no sempre arribava la llum de gas, com ara a les festes del barri de Sant Cristòfol, que seguien posant graelles a la plaça de les Basses i brandoneres a les portes de les cases...

La llum del gas va enllumenar el Mercadal a partir de cap al 1854 i això féu obsoletes les graelles que només arribaren fins cap a 1860, quan s'empedrà, o es renovà, l'empedrat de la plaça, perquè en aquesta ocasió van desaparèixer les quatre femelles de pedra que permetien plantar els pals de les graelles. Ja no calia, perquè la plaça disposava de llum de gas. Però amb aquesta mesura es va fer desaparèixer la pràctica secular d'il·luminar la festa. Encara molts anys més tard hi havia qui les enyorava, com va escriure Güell i Mercader:

«Los nostres passats no haurian pas comprès aquellas diadas sense la sortida dels gegants, ventar la campana de las horas, aviar la tronada y encendrer las graellas. Aquellas quatre flamaradas davan un aspecte pintoresch, tan alegre, tan nou a la vella Plassa, que no crec hi hagi cap dels vehins de Reus nat cinquanta anys enrera, que al recordarho no ho anyori. Me sembla veure encara los reflexos rogenchs y bellugadissos de las graellas...»

Els dies de festa, llavors, a més d'enllumenar la plaça, la llum de gas també enllumenava la façana de l'Ajuntament i la de l'església de Sant Pere, així com el campanar, com es va fer, posem per cas, entre altres, a les festes de Misericòrdia de 1863.

Amb l'expansió dels llums de gas pels carrers de la ciutat, amb la il·luminació diària dels carrers, la llum va anar deixant de ser sinònim de festa. Amb tot, l'arribada de la llum elèctrica a Reus també està totalment lligada amb una festa que es volia que fos excepcional.

Va ser amb motiu de les primeres Fires d'Octubre, celebrades el 1883 i segurament que es volia presentar l'electricitat com un esdeveniment que havia d'ajudar a l'èxit de la Fira, tot provocant l'admiració de reusencs i de forasters. Per primera vegada hi hagué enllumenat elèctric a la plaça de les Monges (encara no se'n deia de Prim), el carrer de Monterols, el Mercadal i el campanar. L'enllumenat elèctric era aquí una cosa mai vista. De fet, Reus va ser un dels primers llocs del país on es va fer una demostració de la nova energia.

A Reus, l'electricitat no es va començar a instal·lar fins una quinzena d'anys més tard, a partir de cap a 1898...

I després, la llum elèctrica, en imposar-se en el dia a dia, també ho va fer a la festa. I fins avui.